

Nizami TAĞISOY

NƏSİMİDƏ ALLAHIN ADLARININ ZİKRİ

Şərqi poetik fikrinin inkişafında İmadeddin Nəsiminin orijinal yaradıcılığı xüsusilə seçilir. Onun zengin bədii-fəlsəfi əsərləri sənətkarın qeyri-ordinar düşüncəsinin ifadesi kimi daim nəzərləri cəlb etmişdir. Altı əsrden artıqdır ki, Nəsimi sözü əvvəlkindən daha çox ürəkləri fəth edir. Nəsiminin yaradıcılığı o qədər ümumbeşəri ve monumentaldır ki, onu əksər Şərqi xalqları - türkmənlər, paştular, farslar da özlerinin sənətkarı kimi qəbul edirlər. Bu da Nəsimi yaradıcılığındakı ümumbeşəri ideyalarla bağlıdır. Nəsiminin yaradıcılığı islam-exlaqi, milli-mədəni, mənəvi dəyerlər kontekstində inkişaf etsa də, onun digər dinlər, təriqətlər, məzhebələr və səmavi kitabları tanışlığı da maraq doğurur. Bu isə Nəsiminin öz dövrünün dərin və geniş zəka sahibi olması ilə əlaqədardır. Digər xalqların Nəsimi öz şairi kimi öyrənmələri bizi ona görə məmənun edir ki, onun qələmə aldığı mövzular mahiyəti etibarı ilə onları da ruhuna hakimdir.

Nəsimi yaradıcılığı və poetik-fəlsəfi axtarışları ile neinki doğma türk və Şərqi ədəbiyyatlarının ənənələrini davam və inkişaf etdirir, həm də bu ənənələri hədələrini nəzərəçarpacaq dərəcədə genişləndirməkle janr və mövzu diapazonunu zənginləşdirir.

Nəsiminin yaratdığı nümunələr digər sənətkarların yaradıcılığından öz orijinallığı, novatorluğu və fəlsəfi tutumu ilə fərqlənir. Bu fərqlər özünü neinki forma və məzmun, həm də ətraf ələmə, Ulu Yaradana münasibətdə, onları ferdi təfəkkür bucağından idrak etməsindədir. Hər şeydən önce, Nəsimi sözü (müqayise et "logos") dini-fəlsəfi rakursdan yeni mərtəbəyə qaldırmağa müvəffəq olub. O, Qurandan gələn izah və yanaşmaları "Allah - söz - insan" üçbucağından işıqlandırmağa nail olub. "Söz" onun tərəfindən müsəlman panteizmi müstəvisində dərk olunub. Nəsimiye görə söz özünün altihədli xronotoplarına malik olsa da, onun hədələri, dərinliyi və uzunluğu yoxdur. Onun fəlsəfi düşüncəsində Yaradan və söz analoji mahiyəti daşılmışdır. Yaradan mahiyətini hərfdə, sözdə və ifadədə göstərir.

Nəsimi bütün yaradıcılığını dincə, irfana sevgidən yoğrulan Həqiqət axtarışına, Allaha xidmətde və daxilən Allahla birləşməyə həsr etməkle, həm də insanın cismani mehvirdən sonra, onun xoşbəxt olacağınnı təmin edilməsinə inanır. Nəsimi, dünyagörüşü, Allahi, insanı dərkə hürufizmin fəlsəfi-estetik dərkini yeterince genişləndirir, onu insanın həyatı və mənəvi ehtiyacları ilə yaxınlaşdırır. Nəsiminin hürufilik baxışlarının başlıca məqsədi həqiqi biliklərə sahib olmaqla kamilliyyə yetişməkden ibarətdir. Yalnız bu yolu özüne həmdəm seçənlər "Ənəl-Həq" formulasının başa düşülməsi ilə mənəvi haqq əldə etməklə həqiqətə qovuşa bilərlər.

Nəsiminin dini - estetik - fəlsəfi sisteminin əsasını da ele bu metafizik, mistik "Ənəl-Həq" kələmi təşkil edir. Eyni zamanda Nəsimi "Ənəl-Həq"ın nüvəsinə baş vurduqca özü üçün onu da müəyyən edir ki, "Ənəl-Həq" onun poetik təfəkkürünün bu sferasına güc verən yeganə mənəbə deyildir. Lakin Nəsimi eyni zamanda bildirir ki, o, "əhl-i-İrfan"dır. Yaratdığı poetik nümunələrdə onun ideyalar sistemi və konsepsiyası şairin hürufizmin dini-fəlsəfi platformasını və eyni

zamanda sosial-siyasi, hayatı problemleri öz mövqeyindən işçiləndirməyə müvafiq olmasa ilə nəticələnir. Nəsimi nəden yazarı yoxsun, ne həqqa danışır danışın, onun dünüşcüsü yalnız eşqə görələr pərvaz edir, içi irfanla nefes alır:

*Canda ki, eşq olmadı, dildə xəber ne fəide?
Gözdə ki, görəmkəm olmadı, nuri-bəsər ne fəide?*

*...Gövhərin üstü qymətin sərrəf olan arif bilir,
Ol ki, mübəssir olmadı görə gōher ne fəide?*

Nesimi Allaha yaxınlaşdırma, ona qovuşma, onunla ülfətde väicib hesab edir. İrfanla birleşmə onu hem de heyatın mahiyyətini qalmağı qarşıya maqsəd qoyan ontologiya ilə eyniləşdirir. Mahiyyətə baş vurdurca şəhərin belə yanaşma usulü özünü doğrudır. Ontologiya mówcudati, əsl, heqiqi ilkin hərəkəlin, gedisətə hərəkətsiz mówcudatı, Allahı qəbul edir. Nesimi metafizikasına görə mówcudata kürəy-ərz, əlem arasında hansısa bizim qəbul edib-etməmeyimizdən asılı olmayaraq əlaqələr vardır ki, bu da nezəri alemədə bütün şeýlərin arxiteplərinin görəsticisi kimi qəbul edilir. Nesimi felsefəsinə ssasını da bu təşkil edir ki, dünyada on mówcudursa, metafizika, yanı ideyalar alımı ilə bağlıdır. Nesimi felsefəsində Allah ideyadın dəha çox şaxsiyyət kimidir, onun qəti və bütün inama görə, dünya Allah tarafından yaradılmışdır və o, heq zaman ideyalarından qopmuş metafizik varlıq deyil. Metafizikanın iki esas tərəfi mówcuddur. Allah hərəkətsizdir, ikinci - Allah Sevgidi. Bu, mówcud iletik arxiteplər ideyadırma Uz tutmaqdır. Nesimiye görə insan maddi olsa da, Allah bütün maddi ne varsa, hamisindan, hətta manevi olurlardan da yüksəkdir. O, yüksəkdə durur. O, insanlarla birbaşa ünsiyyətdən da yüksəkdir. Quranı-kərimdə Allahnın Ucalığı, Böyükliyi haqqında deyildi ki, onu heq bir gözə, nəzərə görmək mümkün deyil. O işə hər şey görə bilir, basiretilidir. O bize şah dəmarımızdan da yaxındır. Buna görə da şair Allahı Mövcudatın fəvvarənde qoyur:

*Allah-Allah, ne can, ne dilbarsən?!
Allah-Allah, ne behri gövhərsən?!*

*Yerü gög rövşen oldu üzünden,
Ey uca ay, ne şəmsi - xaversən?!*

*Şəkerin dadını gedirdi lobin,
Allah-Allah, ne dadu şəkkərsən?!*

Nesiminin insanlar arasından seçilmişləri, peyğəmberlərlə asarlarında fəqli yer vermiş, onları Quranda yer almış "nebi", "rəsul" (elçi), "mürsəl" (gönderilmiş), "beşir" (xeyir xəberləri müjdəcisi), "nezir" (qabaqcədən məlumatlandıran) kimi görüb, onlara müraciət etmək əsərlərindən yə almadıqdır. Çünki peyğəmberlər Allahın elçisi kimi digərlərindən öz mənəvi-exklav deyərlər ilə fərqlənir. Çünkü onları mőcüzələr yaratması zərurət kimi Allahın izni ilə ortaya gelebilərdi. Peyğəmberlər işe Allahın Vahidiyyini, Təkiliyini qəbul etməkə sənki Şərin törediliməsine qadağın qoyub. Xeyir işlərin görülməsindən isarıylırlar:

*Ałımı qıldı münavver, sol üzü mahi görün,
Qüdrəbülləhdür camalı, qüdrətullahı görün!*

*Xubuların şahı azəldən sol şənəmdir ta abed,
Dövləti-hüsni müxəlled xablara şahı görün!*

*"Mörmən miratı mömənidir", dedi Xeyrəbəsər,
Güzgüy-səfi dutun, güzgüde Allahı görün!*

Nesimiye görə peyğəmberlər insanlara bütün emelleri heyata keçirəkən qabaqcədan Allahı görməyi təlqinini ona plana çəkirdilər. Nesiminin özü heyata, Mówcudata haradan baxır baxsın, Allahı görürdü. Çünkü onun idrakında Allah haqqının özü idi...

*Heq kelamı üzün beyanıdır,
Ənzerüna bisüretir-rehman!*

*...Küfrü iman süfəti zülfü rüxün,
Bilməyen küfrü bilmedi iman.*

*...Haqqı bildi, Nasimi, haqqı ilədir,
Həq bilənə nadir bu mülki-cahan?*

Nesiminin anlanımda haqqı, heqiqi, Allahı bileyən üçün "bu mülki-cahan"ın heq bir mənası yoxdur. Çünkü o, Allahı dərk edəndən sonra mülki-cahan"dan daha yüksəkdaya bilir.

Bizcə, Nesimi yaradıcılığı ilə bağlı apanılmış tədqiqat və təhlillərde, hele de Nesiminin fəlsəfi poeziyasının ontologiyası, hermenevtikası yeterince öyrənilmemişdir. Belək, bunun nəticəsində ki, Nesimi dəhəsi Nizami və Füzuli yaradıcılığı arasında layılgıñı barq vura bilməmişdir. Dərindən nezə saldıqda Nesimi bedi-fəlsəfi fikri heq do Nizami və Füzuli udzumur. Nesiminin qeyri-adlılığı və orijinallığı onun hər beytində dəhəl görür. Nesimi poeziyasında müqəddəs isimlər, yerlər, ulduzların adalarının hansı məqsədə çəkləməsi, miflik obrazlar, folklor və epik ünvanları müraciət öz deyəri qymətinə almamışdır.

Nesiminin fəlsəfi poeziyasını idrak süzgəcindən keşfirdikcə, biz böyük müteffekirin misralarının təsvirindən daha çox yer ayırmamışdır. Bi tuplu ifadeler Nesimi poeziyasında coxluq teşkil edir. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirik:

*"Xəlayiylər eyyər eyəl ki, hüsün Yusifə bənzər";
"Boyun Tuba, labindir abi-kövsər";
"Ey Yusif surut, məndən piri-Kənan ayrıılır";
"Vücudun Misri-camedir, saçın Şəm";
"Əməhəq çağırı eşqində Mensur";
"Əyyübənnəsələm-Quran";
"Bax anın üzünə Allahu gör" v.s.*

Nesiminin qəzəllerindən ibtiqabları getirməkədə demək istəyirik ki, şairin yaradıcılığının mahiyyətini onun ontoloji qatlara və hermenevtik izahuna enmədən təlli edib, obyektiv natiçələr əldə etmək inancında görünür. Yeni Nesimi poeziyasındaki menə və işarelerin mahiyyətinə aqmaqla onları interpretasiya etmək zaruridır. Nesimində müqəddəs ifadelerin işlənməsi heç de özü-özüne baş vermir. Müqəddəs ifadelerin izahı isə, metrin altmənə və altıqlarına emməkə mümkinkündür. Belək burada Şərq, islam iddi-fəlsəfi yozum və yanışmaları ilə yanışı, hemdə V.Humboldt, Q.Qadamer, F.Sleyermixer, Q.Haydegger, M.Baxtin, Q.Spet və başqa bu kimi alimlərin təlli tərcübəsindən de yararlanıma ehtiyac vardır. Çünkü onların metodikasında istifadə etməklə Mövcudatın menəsinə aqmaqdan ötrü Nesiminin varlıqına münasibətini aqmaq mümkün olə bilər. Nesimi - Allahı dərindən dərk etməkdən ötrü özündən mahiyyətinin dərknə dəha çox ona plana çəkməyi zəruri hesab edir.

Her bir metn (obyektiv) başa düşülməsi və interpretasiyası üçün triada prosesi mövcuddur. Bütün, özündə üç mərhələnin birləşdirilər: rekognitif (öyrənilmə, başa düşmə, bilmə, mənimsemə), reproduktif (eks etdirmə) və normativ (tətbiq etmə). Yeni metnin interpretasiya prinsipinin kanonları üçün mövcudluğun immanent mənfi, mananın kogerentliyi prinsipi, dəha doğrusu, onun daxili əlaqələrinin obyekt bütülvüyünün yenidən yaradılması, mananın aktuallığı və interpretatorun, izah edən intellektual hazırlığı zəruridir. Bu isə, Nesimi kəlamlarının tam, bütöv reconstruksiyasını ortaya qoymaşa sebəb olə bilər. Mehə belə olduğu təqdirdə Nesiminin hürufi baxışının müxtəlif cizgileri gözümüz qarşısında bütün əzəmeti və cəlaları ilə dayana bilər.